

АРТТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕМОЦІЙНО-СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Беспалько Маргарита Манігірдовна

старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки
Одеського національного економічного університету
ORCID ID: 0000-0002-9312-6758

Павлова Наталія Володимирівна

здобувач вищої освіти
Одеського національного економічного університету
ORCID ID: 0009-0002-1443-6748

У статті розглянуто арттерапію як ефективний інструмент емоційно-соціального розвитку дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Підкреслено, що цей вік є сенситивним для формування емоційної сфери, комунікативних навичок та соціальної адаптації. Порушення психофізичного розвитку ускладнюють взаємодію дитини із соціальним середовищем, тому використання творчих методів стає необхідним компонентом сучасного освітнього процесу. Арттерапія трактується як цілеспрямований процес, що поєднує творчість і психологічний вплив, дозволяючи дітям невербально виражати емоції через малювання, ліплення, музику, драматизацію та інші види художньої діяльності. Це сприяє емоційній розрядці, самопізнанню, формуванню впевненості, позитивного образу «Я» та відчуття значущості.

Зазначено, що колективні форми арттерапії розвивають навички співпраці, толерантність, емпатію, здатність до комунікації, виконуючи водночас корекційну, діагностичну та соціалізаційну функції. Індивідуалізація арттерапевтичних програм забезпечує врахування особистісних потреб, типу порушення та темпу розвитку кожної дитини. Наголошено на важливості створення безпечного, емоційно підтримувального середовища, де дитина відчуває прийняття, може експериментувати з матеріалами, кольором, формою й рухом, розвиваючи уяву та сенсорний досвід.

Систематичне використання арттерапії в закладах дошкільної освіти сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, підвищує адаптивність, здатність до саморегуляції, зміцнює самооцінку та внутрішню мотивацію. Арттерапія не лише розкриває творчий потенціал, а й забезпечує комплексний психоемоційний і соціальний розвиток дитини, виступаючи ефективним засобом інклюзії, гармонізації міжособистісних стосунків і підготовки дошкільників до успішної інтеграції у суспільство.

Ключові слова: арттерапія, дошкільники, особливі освітні потреби, емоційний розвиток, соціалізація, корекційно-розвивальна робота.

Bespalko M., Pavlova N. ART THERAPY AS A TOOL FOR THE EMOTIONAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article examines art therapy as an effective tool for the emotional and social development of preschool children with special educational needs. It emphasizes that this age is particularly sensitive for the formation of the emotional sphere, communication skills, and social adaptation. Psychophysical developmental disorders complicate a child's interaction with the social environment, making the use of creative methods a necessary component of the modern educational process. Art therapy is defined as a purposeful process that combines creativity and psychological influence, allowing children to express emotions nonverbally through drawing, modeling, music, dramatization, and other forms of artistic activity. This promotes emotional release, self-awareness, confidence building, the development of a positive self-image, and a sense of significance.

It is noted that group forms of art therapy develop cooperation skills, tolerance, empathy, and the ability to communicate while simultaneously performing corrective, diagnostic, and socializing functions. The individualization of art therapy programs ensures the consideration of personal needs, the type of developmental disorder, and each child's pace of growth. The importance of creating a safe and emotionally supportive environment is emphasized—one in which the child feels accepted and can freely experiment with materials, colors, shapes, and movements, thereby developing imagination and sensory experience.

The systematic use of art therapy in preschool education helps reduce anxiety and aggression, enhances adaptability and self-regulation, and strengthens self-esteem and internal motivation. Art therapy not only reveals creative potential but also ensures the comprehensive psycho-emotional and social development of the child, serving as an effective means of inclusion, harmonization of interpersonal relationships, and preparation of preschoolers for successful integration into society.

Key words: art therapy, preschoolers, special educational needs, emotional development, socialization, correctional and developmental work.

Вступ. Товарииськість та здатність налагоджувати контакт із оточенням виступають необхідним складником самореалізації людини, її успішності у різних видах діяльності, а також формують прихильність і доброзичливе ставлення з боку інших. Розвиток цієї важливої навички є ключовою умовою нормального психологічного становлення дитини і одним із основних аспектів її підготовки до майбутнього дорослого життя.

Проте практика свідчить, що діти дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями часто стикаються із серйозними труднощами в спілкуванні, особливо з однолітками. Багато з них не вміють самостійно проявляти ініціативу у спілкуванні або соромляться відповідно реагувати, навіть коли до них звертаються інші.

Традиційні педагогічні підходи не завжди забезпечують очікуваний результат у роботі з такими дітьми, що створює потребу в застосуванні методів, які вирізняються м'якістю, ненасильницьким характером, емоційною безпекою та водночас ефективністю в корекції. Одним із таких методів є арт-терапія – комплекс практик, які використовують творчість як інструмент для самопізнання, зняття емоційного напруження та розвитку соціальних здібностей.

Питання формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку за допомогою арттерапевтичних методів досліджували такі науковці, як: Е. Пожиленко, Т. Грабенко, Л. Коваль, В. Тищенко, М. Шеремет, В. Тарасун, С. Коноплясту, І. Марченко та інші. У своїх дослідженнях вони зосереджуються на вивченні впливу арттерапії на розвиток комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Вчені розробляють навчальні методики та оцінюють їхню ефективність у практичному застосуванні.

Основна мета статті полягає у теоретичному аналізі та практичному розгляді можливостей використання арттерапії як дієвого інструменту для емоційно-соціального розвитку дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Крім того, дослідження спрямоване на визначення методичних підходів до організації арттерапевтичної діяльності в рамках інклюзивного освітнього середовища.

Матеріали та методи. Дослідження базувалося на аналізі наукових джерел з проблеми арттерапії, інклюзивної освіти та психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Основу емпіричного матеріалу склали спостереження за діяльністю дітей у закладах дошкільної освіти інклюзивного та комбінованого типу, а також практичний досвід використання арттерапевтичних методик у роботі з дітьми, що мають мовленнєві, емоційно-вольові та когнітивні труднощі.

У ході дослідження було використано комплекс теоретичних і практичних методів. Теоретичні методи включали аналіз, систематизацію та узагальнення сучасних наукових підходів до визначення особливих освітніх потреб та можливостей арттерапії у їх задоволенні. Емпіричні методи охоплювали педагогічне спостереження, індивідуальні та групові арттерапевтичні заняття, аналіз продуктів дитячої творчості (малюнків, ліплення, аплікацій), а також бесіди з педагогами та батьками.

Результати. У наукових джерелах наголошується, що мистецтво не лише виконує культурну функцію, але й допомагає знімати внутрішнє напруження, сприяє розвитку інтуїтивних здібностей особистості. Мистецтво відкриває доступ до внутрішнього світу людини та стимулює його вираження через творчість.

Арттерапія давно зарекомендувала себе як ефективний спосіб пізнання власного «я» та вирішення внутрішніх конфліктів, а також як метод профілактики та корекції різноманітних порушень. Однією з основних переваг цього підходу є здатність трансформувати приховані страхи в усвідомлені, що значно спрощує процес їх подолання. Усвідомлений страх легше контролювати й управляти ним, що прискорює досягнення позитивного результату [1, с. 17].

Арттерапія (від латинського «ars» – мистецтво та «therapeia» – лікування) розглядається як метод, спрямований на розвиток та трансформацію свідомих і несвідомих аспектів психіки особистості через використання різноманітних форм і видів мистецтва. Вона також виступає інструментом, за допомогою якого творча діяльність стає засобом впливу на емоційний стан і процес самопізнання людини [2].

Розглянемо визначення поняття арттерапії. Термін «арттерапія», що походить від англійського слова «art» (мистецтво), означає один із напрямів психотерапії та психологічної корекції, заснованих на мистецтві та творчості. У вузькому значенні цей термін найчастіше використовується для опису терапевтичних практик, пов'язаних з образотворчим мистецтвом, які спрямовані на поліпшення психоемоційного стану пацієнтів.

Є. Вознесенська визначає арттерапію як метод, що дозволяє досягти «зцілення» через творчий процес самовираження. Згідно з її баченням, це не терапія чи лікування в традиційному розумінні, а передусім шлях до відновлення цілісності особистості [3, с. 117].

О. Титаренко описує арттерапію як систему способів і технологій реабілітації людей за допомогою мистецтва та художньої діяльності [4].

Крім того, арттерапія застосовується для лікування нервових та психічних розладів за допомогою мистецтва та самовираження в ньому. Цей підхід базується на психотерапії, яка використовує творчі методи самовираження, дозволяючи людині звільнитися від внутрішніх переживань, експериментувати зі своїми емоціями та передавати їх у символічній формі. Арттерапія спирається на експресивні мистецтва, які підтримують особистість і стимулюють її до особистісного розвитку та вдосконалення.

Останнім часом арттерапія набуває дедалі ширшого застосування в освітньому процесі закладів дошкільної освіти (ЗДО). Методи арттерапії поступово стають важливою частиною професійної діяльності вихователів, які працюють із дітьми дошкільного віку. Щороку зростає кількість державних і приватних установ, що впроваджують позитивний зарубіжний досвід «лікування мистецтвом» і включають арттерапію до арсеналу методів роботи педагогів ЗДО.

Науковці зазначають, що у дітей спостерігається особливий взаємозв'язок між тілесним і духовним, який суттєво відрізняється від дорослих. Дорослі прагнуть систематично контролювати свою поведінку, тоді як діти щиро й одразу відображають власні почуття. Це пояснює, чому у творчості діти безпосередньо передають свої емоції, не переймаючись їх аналізом з погляду етики чи естетики. Особливо це стосується дітей із порушеннями мовлення, які не здатні повною мірою вербалізувати свої переживання. У таких випадках образотворча діяльність стає чудовим засобом для вираження почуттів та думок. Вона виконує одночасно кілька важливих функцій: компенсаторну підтримку для самореалізації, засіб комунікації та опору в діагностично-корекційній роботі.

Сучасний вихователь має володіти навичками застосування цих методів та прийомів, аби ефективно підтримувати розвиток дітей. Навчальні та розвиваючі програми для дітей дошкільного віку все більше уваги приділяють впровадженню технологій, які дозволяють проводити освітньо-виховний процес у цікавій і багатогранній формі. Ці підходи спрямовані на забезпечення фізичного, соціально-емоційного, духовного та інтелектуального благополуччя дошкільників.

У дитячому садку педагоги мають змогу застосовувати різноманітні оздоровчі й профілактичні технології, часто інноваційного характеру. Однак при цьому важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини для забезпечення максимального ефекту від освітніх і виховних заходів.

Аналізуючи особливості роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, варто зазначити, що в Україні нині створена й активно реалізується Концепція розвитку інклюзивної освіти. Ця концепція спрямована на виконання вимог міжнародних нормативно-правових документів, а також передбачає розробку ефективних механізмів впровадження інклюзивного підходу в освітній процес. Згідно з поставленими цілями, одним із ключових завдань є забезпечення умов для вдосконалення освітньої системи та соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, зокрема тих, хто має інвалідність, шляхом інтеграції сучасних інноваційних технологій [5].

Серед різноманіття визначень ключового поняття нашого дослідження найбільш актуальним видається підхід, запропонований Г. Олійником: поняття «діти з особливими освітніми потребами» охоплює всіх дітей (вихованців, учнів), чия необхідність в освіті виходить за рамки загальноприйнятих норм. Це визначення підкреслює важливість надання додаткової підтримки в освітньому процесі дітям, які мають певні особливості розвитку. Якщо розглядати категорії дітей, які можуть бути віднесені до групи з «особливими освітніми потребами», можна виділити такі: «діти з обмеженими можливостями здоров'я», «діти з особливостями психофізичного розвитку», а також «діти з інвалідністю» [6, с. 59].

О. Крижанівська у своїх дослідженнях звертає увагу на відмінність між поняттями «діти з особливими потребами», «діти з особливими освітніми потребами» і «діти з інвалідністю». Вона наголошує, що термін «інвалідність» має стигматизуючий характер, тоді як «діти з ООП» є більш нейтральним терміном, який охоплює ширше коло дітей, що потребують підтримки в освітньому процесі. Згідно з її позицією, поняття «ООП» не обмежується лише фізичними чи когнітивними порушеннями, а включає також дітей, які стикаються із соціальними, мовними або іншими бар'єрами у шкільному середовищі [7, с. 59].

Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш та їхні співавтори у навчально-методичному посібнику визначають дітей з особливими освітніми потребами як тих, кому необхідна додаткова психолого-педагогічна підтримка для здобуття освіти нарівні з однолітками [8, с. 167]. Їхній підхід базується на тому, що ООП є ситуаційною категорією: дитина може потребувати додаткової допомоги в одному середовищі, але успішно навчатися самостійно в іншому. Цей погляд акцентує важливість урахування умов навчання і доступності ресурсів, а не лише індивідуальних особливостей дитини.

Т. Ілляшенко пропонує ще ширше трактування цієї теми. Вона вважає, що категорія «діти з ООП» охоплює не лише тих, хто має інвалідність або психофізичні порушення, але й дітей із тимчасовими труднощами в навчанні чи представників соціально вразливих груп [9, с. 198]. Це підхід, який передбачає гнучкість у визначенні поняття та урахування медичних, педагогічних і соціальних факторів. Вона підкреслює, що завдання освітньої системи полягає не у виокремленні таких дітей, а у створенні

середовища, де всі учні матимуть рівний доступ до освіти й зможуть реалізувати свій потенціал відповідно до власних можливостей.

На нашу думку, дитина з особливими освітніми потребами – це дошкільник або школяр, який через специфічні психофізичні, когнітивні, сенсорні, мовленнєві чи соціально-психологічні особливості стикається з труднощами у засвоєнні освітніх програм у звичайному навчальному середовищі. Така дитина потребує створення адаптованого освітнього простору, використання спеціальних методик навчання та додаткової психолого-педагогічної і соціальної підтримки, щоб забезпечити її гармонійний розвиток, успішну соціалізацію та інтеграцію в суспільство.

Арттерапія у закладах дошкільної освіти зосереджена на дітях з особливими освітніми потребами, інтегрує сучасні методи образотворчої діяльності, спрямовані не лише на розвиток творчих здібностей, але й на корекцію мотиваційної, когнітивної та моторної сфер. Одним із ключових аспектів такого підходу є психологічний супровід творчих сюжетів, що розкриває емоційний стан дитини і сприяє розумінню її внутрішніх потреб.

Особливо продуктивним є використання технік створення колажів із малюнків, фотографій, символів і природних матеріалів. Це допомагає дитині налагоджувати зв'язок із навколишнім середовищем, розвиває образне мислення та візуальне сприйняття. Нетрадиційні техніки роботи з папером, такі як об'ємне моделювання, використання рваного паперу чи згортання, акцентують увагу на психокоорекції моторики, стимулюють пізнавальні процеси і підтримують мотиваційну сферу.

Ефективним арттерапевтичним методом є тістопластика – робота з тістом, яка розвиває дрібну моторику, уяву, сенсорний досвід та емоційну виразність. Ця техніка особливо корисна для дітей з мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку або низьким рівнем пізнавальної активності.

Окремо варто відзначити малювання нетрадиційними способами, наприклад губкою, пальцями чи долонями на різних поверхнях – папері, тканині чи картоні. Цей формат дозволяє дітям проявляти емоційну свободу, покращує сенсомоторний розвиток і допомагає формувати навички самовираження, водночас задовольняючи потребу в активній діяльності.

Методи сенсорної інтеграції, що акцентують увагу на характеристиках предметів (форма, текстура, розмір), забезпечують пізнавальний розвиток дитини, сприяють її мотивації до дослідження і покращують соціальну адаптацію.

Ефективність арттерапії значною мірою визначається дотриманням базових принципів: дитині має бути надана свобода вибору теми, виду роботи та темпу виконання завдання. Важливо враховувати її індивідуальні особливості, емоційний стан і рівень розвитку. Завдання мають бути доступними для виконання та давати результат, що відповідає можливостям кожної дитини.

Регулярне застосування арттерапевтичних методів у роботі з дошкільнятами з особливостями освітніх потреб сприяє активізації їхньої пізнавальної діяльності, покращенню здатності до саморегуляції поведінки, зміцненню самооцінки та формуванню внутрішньої мотивації для взаємодії із соціумом. Це допомагає дітям краще розуміти власні потреби, розвивати здатність зосереджувати увагу та ефективно перемикає її в процесі виконання завдань. У практиці корекційно-розвивальної роботи найчастіше використовуються індивідуальні та групові заняття з елементами арттерапії. Індивідуальний формат дає змогу глибше опрацювати специфічні запити кожної дитини, тоді як груповий підхід сприяє соціалізації, розвитку навичок спілкування та формуванню емпатії.

Висновки. Дошкільний вік є ключовим етапом соціалізації дитини, коли вона вперше знайомиться із загальнолюдськими цінностями та починає будувати взаємини з людьми. У цей період активно формується її емоційна сфера, яка відіграє важливу роль у подальшому розвитку особистості та освоєнні різних видів діяльності.

Емоції слугують важливим інструментом для сприйняття навколишнього світу і реакції на його події. Здатність радіти, розуміти почуття інших, висловлювати власні бажання, вести спілкування, а також відкритість до мистецтва і проявів життя значно залежать від емоційного становлення дитини. Розвиток емоційної сфери в дошкільному віці впливає на її здатність сприймати світ і ефективно взаємодіяти з ним.

Арттерапія показала високу ефективність як психолого-педагогічний інструмент, спрямований на гармонійний розвиток дошкільників з особливими освітніми потребами. Вона допомагає знизити рівень тривожності, агресивності та емоційної напруги, водночас створюючи умови для формування навичок саморегуляції та емоційної експресії.

Систематичне застосування арттерапевтичних методик у середовищі дошкільної освіти значно сприяє соціалізації дітей. Творчі заняття в групах активізують міжособистісну взаємодію, розвивають навички співпраці, толерантності та взаємоповаги. Необхідність індивідуалізації арттерапевтичних підходів підтверджується аналізом результатів. Успішність їх використання великою мірою залежить від урахування особистісних психофізичних та соціальних характеристик дитини, а також від забезпечення безпечного і підтримувального емоційного середовища.

Арттерапія виявляється не тільки допоміжним методом корекційної роботи, але й потужним засобом інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в суспільне та колективне життя. Вона відкриває можливості для розвитку творчих здібностей, підвищення самооцінки й формування позитивної Я-концепції дитини.

Таким чином, впровадження арттерапевтичних технологій у дошкільну освіту з інклюзивним компонентом є перспективним напрямом сучасної педагогіки. Цей підхід поєднує функції корекції, соціалізації та виховання, сприяючи гармонійному розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Пасєка Т. І. Кольоротерапія як засіб створення психоемоційного комфорту в дитячому колективі. Новоград-Волинський : Управління освіти і науки Новоград-Волинської міської ради, 2015. 44 с.
2. Віщукаєва К. М. Умови підготовки майбутнього соціального педагога як суб'єкта професійної діяльності. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. № 6. Ч. 1. С. 75–78.
3. Вознесенська О. Л., Мова Л. В. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. Київ : Шкільний світ, 2007. 120 с.
4. Титаренко О. І. Використання арт-терапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf (дата звернення: 22.09.2025).
5. Концепція розвитку інклюзивної освіти. 2010. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogonavchannya> (дата звернення: 22.09.2025).
6. Олійник Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. 2020. Т. 7. № 2. С. 56–62.
7. Крижанівська О. П. Етимологія поняття «діти з особливими освітніми потребами» в українському освітньому просторі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 2(14). С. 95–100.
8. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі: навчально-методичний посібник / Ярмола Н. А., Коваль-Бардаш Л. В., Компанець Н. М., Квітка Н. О., Лапін А. В. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України, 2020. 208 с.
9. Ілляшенко Т. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами: теоретико-практичний аспект. Тернопіль : [б. в.], 2022. 132 с.

References:

1. Paseka, T. I. (2015). Koloroterapiia yak zasib stvorennia psykhoemotsiinoho komfortu v dytiachomu kolektyvi [Color therapy as a means of creating psycho-emotional comfort in a children's group]. Novohrad-Volynskyi: Upravlinnia osvity i nauky Novohrad-Volynskoi miskoi rady. [in Ukrainian].
2. Vitsukaieva, K. M. (2009). Umovy pidhotovky maibutnoho sotsialnoho pedahoha yak subiekta profesiinoi diialnosti [Conditions for training future social educators as subjects of professional activity]. *Naukovi zapysky. Seriiia "Psykhologo-pedahohichni nauky"*, 6(1), 75–78. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].
3. Voznesenska, O. L., & Mova, L. V. (2007). Art-terapiia v roboti praktychnoho psykholoha: vykorystannia art-tekhnohii v osviti [Art therapy in the work of a practical psychologist: The use of art technologies in education]. Kyiv: Shkilnyi svit. [in Ukrainian].
4. Tytarenko, O. I. (2025). Vykorystannia art-terapii v psykholoho-pedahohichnomu suprovodi osvitnoho protsesu [The use of art therapy in the psychological and pedagogical support of the educational process]. *Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho oblasnoho instytutu pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity*. Retrieved from: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf (Accessed: September 22, 2025). [in Ukrainian].
5. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2010). Kontseptsiiia rozvytku inkliuzyvnoi osvity [Concept of the development of inclusive education]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogonavchannya> (Accessed: September 22, 2025). [in Ukrainian].
6. Oliinyk, H. (2020). Osoblyvosti sotsializatsii ditei z osoblyvymy potrebamy u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Peculiarities of the socialization of children with special needs in modern Ukrainian society]. *Social Work and Education*, 7(2), 56–62. [in Ukrainian].
7. Kryzhanivska, O. P. (2012). Etymolohiia poniattia "dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy" v ukrainskomu osvitnomu prostori [Etymology of the concept "children with special educational needs" in the Ukrainian educational space]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 2(14), 95–100. [in Ukrainian].
8. Yarmola, N. A., Koval-Bardash, L. V., Kompanets, N. M., Kvitka, N. O., & Lapin, A. V. (2020). Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u zahalnoosvitnomu prostori: navchalno-metodychnyi posibnyk [Children with special educational needs in general education: Educational-methodical manual]. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Illiashenko, T. (2022). Inkliuzyvne navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: teoretyko-praktychnyi aspekt [Inclusive education of children with special educational needs: Theoretical and practical aspect]. Ternopil. [b. v.], 2022. 132 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2025
Статтю прийнято до публікації 30.11.2025
Статтю опубліковано 29.12.2025